

Agneska Avin, Anna Pilarczyk-Palaitis (Wilno, Litwa)

ROMOWIE NA LITWIE. PRZESZŁOŚĆ, TERAŹNIEJSZOŚĆ, PERSPEKTYWY¹

1. LITEWSCY ROMOWIE

Mieszkający na Litwie Romowie należą do trzech różnych grup: pierwsza, historycznie najstarsza i najliczniejsza grupa to Romowie Litewscy, nazywający siebie *litóvska (litovítka, litoucka) romá* (Litewska Roma/*Lietuvos romai*), do której, ze względu na podobieństwo dialektu, tradycji i norm obyczajowych zaliczyć należy także Romów z Wilna i Wileńszczyzny, nazywających siebie *pólska romá* (Polska Roma/*Lenkijos romais*). Druga grupa, zamieszkująca obszar przygraniczny z Łotwą, nazywa siebie *lotfítka romá* (Łotewska Roma/*Latvijos romai*), zaś trzecia grupa to Kotlarze (Ko-

¹ Od czerwca do września 2016 r. Instytut Polski w Wilnie oraz Muzeum Okręgowe w Tarnowie wspólnie zrealizowały projekt *Romani Art. Sztuka polskich Romów. Dialogi kultur*, który był największą dotąd prezentacją kultury i historii Romów na Litwie.

Osią projektu była wystawa malarska trojga polskich Romów – Małgorzaty Mirgi-Tas, Bogumiły Delimaty i Krzysztofa Gila, tworzących grupę artystyczną Romani Art. Wystawie towarzyszyła też ekspozycja przygotowana przez Muzeum Okręgowe w Tarnowie, opowiadająca historię polskich Romów, przybliżająca ich kulturę i życie codzienne. Podczas uroczystego otwarcia wystawy w ramach litewskiej Nocy Kultury (17 czerwca), została także zaprezentowana twórczość Bronisławy Wajs – Papuszy (projekcja filmu *Papusza* w reż. J. Kos-Krauze i K. Krauze oraz czytanie wierszy poetki w przekładzie na język litewski i miejscowy dialekt romski). Niezwykle ważnym momentem było też spotkanie z artystką Bogumiłą Delimatą oraz przedstawicielami Muzeum Okręgowego w Tarnowie – wybitnym cyganologiem Adamem Bartoszem i Natalią Gancarz – kustoszem Muzeum i autorką wstrząsającej książki dla dzieci *Mietek na wojnie*, prezentowanej, również w postaci wystawy planszowej, podczas projektu.

Choć głównym celem projektu była prezentacja polskiej kultury romskiej i historii polskich Romów, wydarzenie to okazało się impulsem do szerszej dyskusji na temat sytuacji tej mniejszości na Litwie. Sytuacji, trzeba szczerze przyznać, nie najlepszej. Jednym z rezultatów refleksji na ten temat jest niniejszy artykuł.

tliárai). Litewska i Łotewska Roma to katolicy a pochodzący z Mołdawii Kotlarze to wyznawcy prawosławia².

Nie do końca wyjaśniona jest przynależność Romów mieszkających przy granicy z Kaliningradem, nazywających siebie *Fliúki* (Flucy). W wywiadzie przeprowadzonym przez badaczkę Aušrę Simoniukštytę, na pytanie kim są *Fliúki*, najczęstszą odpowiedzią jest stwierdzenie, że to „Niemieccy Cyganie”, jednak niektórzy z rozmówców odpowiadali, że to *familija* (klan, rodzina), a niektórzy, że *nácija* (grupa etniczna). Być może więc Flucy są potomkami romskiej grupy etnicznej, zamieszkującej tereny dzisiejszego Kaliningradu, praktycznie całkowicie wymordowanej w trakcie II wojny światowej, jednakże jest to jedynie hipoteza, niepoparta jak dotychczas żadnymi wnikliwymi badaniami historycznymi.

2. ZARYS HISTORII ROMÓW NA LITWIE

Uważa się, że pierwsi Romowie przybyli na ziemię Wielkiego Księstwa Litewskiego, a dokładniej na część jego terytorium, tj. na obszary obejmujące tereny współczesnej Litwy i Białorusi, z Polski. Świadczą o tym podobieństwa w dialekcie Romów zamieszkujących Polskę centralną i wyżej wspomniane tereny³. Według międzywojennego badacza języka romskiego Antanasa Salysa miało to miejsce w połowie XV w. i wynikało w znacznej mierze z ograniczenia praw Romów, które nastąpiło w 1557 r. w Polsce⁴. Większość badaczy podkreśla, że Romowie po przybyciu na tereny Księstwa Litewskiego trafili na bardzo przychylny grunt, a łagodna polityka wobec tej mniejszości wyraźnie wyróżniała się na tle ówczesnej Europy, była nawet bardziej tolerancyjna niż w Polsce⁵. Prawa wydawane na Litwie zezwalały na karanie Romów tylko w przypadku przestępstw a sama przynależność do tej narodowości nie była traktowana jako przestępstwo⁶. Zarówno łagodność wydawanych ustaw, jak i tolerancja społeczna wynikały z kilku przyczyn. Pierwszą z nich był wieloetniczny, wielokulturowy i wielowyznaniowy charakter ówczesnego Księstwa Litewskiego – kolejna mniejszość na tle barwnego krajobrazu całego społeczeństwa nie wyróżniała się tak znacząco, jak w innych, bardziej jednorodnych państwach eu-

² Aušra Simoniukštytė, *Lietuvos romų istorijos apžvalga*, http://www.upc.smm.lt/naujienos/diena/romai/Lietuvos_romu_istorijos_apzvalga.pdf [dostęp: 25.08.2016].

³ *Ibidem*.

⁴ Antanas Salys, Izidorius Kisinai, Čigonai, Kaunas 1936, cyt. za: Simoniukštytė, *op. cit.*

⁵ Redos Griškaitė, *Žvilgsnis į seniausiąją Lietuvos čigonų istoriją* [w:] Severinas Vaitiekus, Čigonai *Lietuvoje ir Europoje*, Vilnius 1998, s. 52-55.

⁶ *Ibidem*.

ropejskich. Poza tym na Litwie od wieków tolerancja była kwestią ogólnie przyjętej tradycji. Niemały wpływ na sytuację Romów w Księstwie Litewskim miał także polityczny i społeczny ustrój państwa. Od początku XVI w. zwiększały się tu wpływy szlachty i magnaterii. Król, wybierany przez szlachtę Polski i Litwy, przed nią był tylko odpowiadał. Jedynie szlachta miała prawa obywatelskie i w końcu stała się faktyczną i przez nikogo nie ograniczaną siłą rządzącą państwem. Skutkowało to bezradnością centralnej władzy, co przekładało się na korzystną sytuację dla ludności romskiej, która szybko odnalazła się w tzw. „demokracji szlacheckiej”.

Wydany w 1566 r. *II Statut Księstwa Litewskiego* wyraźnie rozgraniczał Romów osiadłych od wędrujących, nakazując tym ostatnim zaprzestania wędrowek i osiedlenia się na ziemiach panów, w przeciwnym razie grożąc banicją. *III Statut* (1588 r.) był w tej kwestii jeszcze bardziej restrykcyjny. Nakazywał wygnanie Romów i zakazywał ich wpuszczania na teren państwa. Jednakże prawo to nie było w rzeczywistości realizowane, o czym świadczą ustawy wydawane w kolejnych latach, przykazujące np. ściąganie z Romów podatku w wysokości 15 groszy⁷. Według wielu badaczy dowodzi to, że z kraju zostali wygnani jedynie Romowie wędrujący, zaś osiadli, zajmujący się rzemiosłem, traktowani byli jako „swoi”⁸.

Dokumenty pochodzące z XVII–XVIII w. świadczą o tym, że teren Księstwa Litewskiego zamieszkiwało wówczas sporo Romów. Większość z nich w tym okresie prowadziła już osiadły tryb życia zajmując się rzemiosłem, rolnictwem, zamieszkując miasteczka, wsie bądź dwory. Nowo przybyli, zwłaszcza z Wołoszczyzny, szybko nabierali podobnych praw. Najprawdopodobniej właśnie w związku z konkurencją pomiędzy nowymi przybyszami i miejscowymi Romami często wybuchały konflikty⁹.

W XVII w., aby polepszyć ściągalność podatków i ustanowić przynajmniej minimalną kontrolę nad grupami romskimi na terenach Księstwa i Korony, ustanowiono instytucję tzw. „króla cygańskiego”. Pierwsi dwaj „królowie” (w latach 1624–1652) najprawdopodobniej byli Romami, jednak w późniejszym okresie pozycję tę zajęli przedstawiciele polskiej i litewskiej szlachty¹⁰.

W 1668 r. romskim „monarchą” w Polsce i na Litwie, ogłoszono Jana Nawrotyńskiego. W 1703 r. król August II mianuje „królem” romskim Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmudzi Jana Dewałtowskiego. Po dwóch latach, w 1705 r. zostaje wydany nowy przywilej, w imieniu romskiego przy-

⁷ Salys, Kisinias, *op. cit.*

⁸ Lech Mróz, *Dzieje Cyganów-Romów w Rzeczypospolitej XV–XVIII w.*, Warszawa 2001, s. 129.

⁹ *Ibidem*, s. 150–151.

¹⁰ Simoniukštytė, *op. cit.*

wódcy Bonawentury Jana Wiery, którym nadaje on sobie prawo wyznaczenia pomocników, mających zbierać podatki. Obydwaj „królowie” – Dewałtowski i Wiera przynależeli do drobnej, niezamożnej szlachty. Według historyków, w XVIII w. było wielu konkurujących ze sobą kandydatów na stanowisko „cygańskiego króla”, które właśnie przedstawicielom zubożałej szlachty gwarantowało dość szybką i łatwą karierę¹¹.

Pierwszym romskim „przywódcą”, który zastosował zupełnie inny sposób na przejęcie władzy był Jakub Znamierowski, pochodzący z okolic Lidy. Znający miejscowy romski dialekt handlarz końmi, wędrujący wspólnie z Romami, najpierw zdobył ich zaufanie i dopiero wówczas starał się o uznanie swojej pozycji w kancelarii królewskiej. W 1780 r. został nominowany przez Stanisława Augusta na romskiego zwierzchnika Wielkiego Księstwa Litewskiego¹². Znamierowski założył swoją rezydencję w miasteczku Ejszyszki, w którym zresztą po dziś dzień mieszka niemała społeczność romska. Znamierowski zmarł w 1795 r., tuż po III rozbiórce Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Był to ostatni z „cygańskich zwierzchników” naznaczonych przez kancelarię królewską. W okresie od 1647–1780 r. w Wielkim Księstwie Litewskim „rządziło” w sumie osiemnastu romskich „monarchów”.

W Księstwie Litewskim magnaci byli właścicielami ogromnych dóbr ziemskich, które nie miały ekonomicznej potrzeby specjalizowania się w poszczególnych gałęziach rolnictwa, jak miało to miejsce w znacznie mniejszych dworach Korony. Dlatego też na ziemiach litewskich magnatów romskim rzemieślnikom było stosunkowo łatwo znaleźć schronienie i pracę. Właściciele dworu, ale też sami Romowie, wybierali ze swojego grona przedstawicieli, którzy stawali się zwierzchnikami, zarówno dla osiadłych, stale zamieszkujących tereny dworu, jak i wędrujących Romów. Tak narodziła się charakterystyczna dla Księstwa Litewskiego instytucja „cygańskiego zwierzchnika”, której przedstawiciel, w odróżnieniu od „cygańskiego króla”, pochodził ze społeczności romskiej¹³.

Z dokumentów historycznych znana jest postać Bartosza Aleksandrowicza – romskiego zwierzchnika w dobrach Pawła Karola Sanguszki, jednak stanowisko to najbardziej zaznaczyło się w historii majątków Radziwiłłów¹⁴. Informacje o obecności Romów w archiwach Radziwiłłów pojawiają się już od XVI w. Pierwsza wzmianka na temat zwierzchnika romskiego dotyczy „Józefa Marcinkiewicza Cygana Starszego” (1719 r.). Warto tu przypomnieć, że wówczas nadal formalnie obowiązywało prawo nakazujące

¹¹ Mróz, *op. cit.*, s. 188–219.

¹² Griškaitė, *op. cit.*, s. 58–59.

¹³ Ignacy Marek Kaminski, *The State of Ambiguity: Studies of Gypsy Refugees*, Gothenburg 1980, s. 136–138, cyt. za: Simoniukštytė, *op. cit.*

¹⁴ *Ibidem*.

wydalanie Romów i nieudzielanie im schronienia. Potwierdza to jednak twierdzenie, że prawo to w Rzeczypospolitej skierowane było w zasadzie jedynie przeciwko grupom wędrującym, nie dotyczyło zaś grup osiadłych, w dodatku zorganizowanych i mających swego lidera.

W 1778 r. zwierzchnikiem romskim w dobrach Radziwiłłów mianowany jest następny z rodu Marcinkiewiczów – Jan Marcinkiewicz, który wkrótce zostaje także zarządcą słynnej Akademii Niedźwiedziej w Smorgoniach. Jego następca – Ignacy Marcinkiewicz był ostatnim zwierzchnikiem romskim zamieszkującym dobra Radziwiłłów¹⁵.

Po rozpadzie Rzeczypospolitej, wszystkie ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego, za wyjątkiem Zaniemienia (tereny po prawej stronie Niemna), które przypadło Prusom, zostały przyłączone do Rosji. W 1799 r. car Paweł I wydał dekret, zgodnie z którym na terenie Księstwa Litewskiego (dekret ten obowiązywał w Rosji już od 1783 r.), swobodnie wędrujący do tej pory po Litwie Romowie zostali rosyjskimi chłopami pańszczyźnianymi. Rok później, w 1800 r., wydany został kolejny dekret, przewidujący obowiązkową rejestrację Romów na całym terytorium imperium rosyjskiego¹⁶. Jego następca, Aleksander I, kontynuował taką politykę wobec Romów – w 1802 r. wydano nakaz ich osiedlenia a w 1811 r. ponownie wydano dekret nakazujący ich rejestrację, zaś nadzór nad tą grupą przekazano w ręce carskiej policji.

Przypuszcza się, że już w tym okresie duża część Romów wyemigrowała z terenów Litwy – migracja do różnych części Rosji czy Turcji rozpoczęła się po drugim rozbiórze Rzeczypospolitej (1793)¹⁷. To po części tłumaczy, dlaczego według spisu ludności z 1840 r. na terenach Litwy żyło tak mało Romów – zarejestrowano jedynie 70 rodzin. Jako że według tego spisu większość z tych osób prowadziła osiadły tryb życia, można zakładać, że wędrujących Romów nie udało się po prostu zarejestrować. Potwierdza to tezę rosyjskich badaczy, że carska polityka wobec Romów nie zawsze była skuteczna¹⁸.

W niepodległej Republice Litewskiej (1918–1940), według Izidoriusa Kisinasa – najwybitniejszego badacza kultury romskiej tego okresu, Romowie byli pełnoprawnymi obywatelami, posiadali litewskie paszporty, jednakże byli zobowiązani zamieszkiwać te powiaty, w których byli

¹⁵ Griškaitė, *op. cit.*

¹⁶ Petr Keppen, *Chronologičeskij ukazatel' materialov dlja istorii inorodcev Evropejskoj Rossii*, Sanktpeterburg 1861, s. 482, cyt. za: Simoniukštytė, *op. cit.*

¹⁷ Salys, Kisinasa, *op. cit.*

¹⁸ Nadezhda Demeter, Nicolay Bessonov, Vladimir Kutenkov, *Istorija Cygan: Novyj vzgliad*, Voroneż 2000, s. 184, cyt. za: Simoniukštytė, *op. cit.*

zameldowani¹⁹. Nie ustanowiono żadnych aktów prawnych przeciwko tradycyjnemu romskiemu stylowi życia, choć kodeks karny RL przewidywał trzymiesięczną karę więzienia dla „zebrzących darmozjadów”²⁰. Nie ma żadnych świadectw, żeby tę karę zastosowano wobec jakiegokolwiek Roma.

W okresie międzywojennym wśród Romów wzrastały tendencje do osiedlania się a dzieci zaczynały regularnie uczęszczać do szkoły²¹. Według spisu powszechnego z 1923 r. na Litwie zarejestrowano tylko 284 Romów, ale jego wiarygodność poddaje w wątpliwość sam Izidorius Kisinas²² a także piszący o romskim holokauście Vytaustas Toleikis²³. Uważa się, że w okresie międzywojennym Litwę zamieszkiwało 1500 Romów²⁴.

Druga wojna światowa nieodwracalnie zmieniła życie litewskich Romów. Byli jedną z tych grup, która na Litwie ucierpiała najbardziej w wyniku okrucieństw nazistowskiej okupacji. 31 lipca 1941 r. szef Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, Reinhard Heydrich, wydał rozkaz grupom operacyjnym (Einsatzgruppen), aby na okupowanych obszarach ZSRR likwidowały Żydów, Cyganów/Romów i osoby upośledzone umysłowo. Właśnie te grupy operacyjne, przy wsparciu miejscowych policyjnych oddziałów pomocniczych (utworzonych na rozkaz Himmlera 2 lipca 1941 r.), w okresie od czerwca do grudnia 1941 r. dokonywały masowych, spontanicznych morderstw wędrujących grup romskich. Po zarządzeniu wydanym 24 grudnia 1941 r. przez Głównego Komisarza w Komisariacie Rzeszy Wschód, Hinricha Lohse, nakazującym postępować z Romami tak samo jak z Żydami, los tych pierwszych został przesądzony – byli wyłapywani, osadzani w więzieniach, wywożeni do obozu pracy przymusowej w Pravieniškai (polska nazwa – Prawieniszki, ze względu na ciężkie warunki obóz nazywany był obozem koncentracyjnym), osoby nadające się do pracy były deportowane do fabryk wojskowych lub obozów koncentracyjnych na terenie Niemiec i Francji lub pracowały na terenie obozu w Pravieniškai, zaś osoby nie nadające się do pracy były rozstrzeliwane na miejscu. 16 grudnia 1942 r. Himmler wydał nakaz wysyłania wszystkich nienadających się do pracy Romów do nazistowskiego obozu zagłady Auschwitz-Birkenau.

Nie jest znana dokładna liczba romskich ofiar nazistowskiego ludobójstwa. Według badacza tego tematu Vytautasa Toleikisa, podczas okupacji

¹⁹ Salys, Kisinas, *op. cit.*

²⁰ Vaclovas Biržiška, V. Stankevičius, *Elgetavimas* [w:] *Lietuvių enciklopedija*, t. 7, Boston 1956, s. 751, cyt. za: Simoniukštytė, *op. cit.*

²¹ V. Toleikis, *Lietuvos čigonai Antrojo pasaulinio karo metais* [w:] Vytaustas Toleikis, *Lietuvos čigonai: Tarp praeities ir dabarties*, Vilnius, 2001, s. 17.

²² Salys, Kisinas, *op. cit.*

²³ Toleikis, *op. cit.*, s. 8.

²⁴ Salys, Kisinas, *op. cit.*

zginęło ponad 500 osób pochodzenia romskiego, co faktycznie oznacza jedną trzecią całej ówczesnej społeczności²⁵. Aušra Simoniukšytė, zbierając ustne świadectwa litewskich Romów z czasów wojennych stwierdza, że w rzeczywistości każda romska rodzina mieszkająca na Litwie ucierpiała tracąc kogoś bliskiego podczas niemieckiej okupacji²⁶.

Na powojenne losy litewskich Romów największy wpływ miał dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR *O włączeniu Cyganów do pracy i zakazie włóczęgostwa*, faktycznie zakazujący wędrownego trybu życia (za włóczęgostwo przewidywał sankcję w postaci zesłania na okres pięciu lat wraz z nakazem pracy)²⁷. Przymusowe osiedlenie, podobnie jak doświadczenia okupacji, znacznie osłabiły społeczność romską. Zerwana została ciągłość przekazywanej tradycji, osłabieniu uległo stosowanie się wewnętrznych nakazów i hierarchii. Po 1956 r. już tylko pojedyncze rodziny wyruszały w drogę na krótkie letnie wędrowki. To, czego do końca nie udało się na Litwie zniszczyć nazistom – zmienić tradycyjny romski tryb życia – z sukcesem osiągnęła władza sowiecka.

3. SYTUACJA ROMÓW NA LITWIE

Na Litwie mieszkają reprezentanci 154 narodowości²⁸. Litewscy Romowie należą do najgorzej wykształconej, najbardziej marginalizowanej i najmniej zintegrowanej grupy społecznej. Według ostatniego powszechnego spisu ludności kraj zamieszkuje 2115 Romów, czyli zaledwie 0,07% ogółu mieszkańców²⁹. Jest to liczba niemal dwa razy większa w porównaniu ze spisem z 1959 r. (zarejestrowano wówczas 1238 osób pochodzenia romskiego), jednak w ostatnim dwudziestoleciu społeczność romska systematycznie maleje³⁰. Warto zaznaczyć, że owa tendencja odpowiada spadkowi litewskiej populacji w ogóle (w latach 1989–2001 liczba Romów, jak i ogólnie mieszkańców Litwy, spadła o 5%). Wiąże się to z nasilającym się zjawiskiem ostatniej dekady – masową emigracją mieszkańców Litwy do krajów Europy Zachodniej, szczególnie Wielkiej Brytanii, Irlandii, Norwegii.

²⁵ Toleikis, *op. cit.*, s. 20.

²⁶ Simoniukšytė, *op. cit.*

²⁷ *Vedomosti Verchovnogo Soveta SSSR*. Statja 450, 1956, s. 547, cyt. za: Simoniukšytė, *op. cit.*

²⁸ Narodowy spis ludności 2011, https://osp.stat.gov.lt/documents/10180/217110/Gyv_kalba_tikyba.pdf/1d9dac9a-3d45-4798-93f5-941fed00503f, [dostęp: 25.08.2016].

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Według narodowego spisu ludności, w 1989 r. na Litwie mieszkało 2718 Romów, w 2001 roku – 2571.

Spółeczność romska na Litwie stanowi grupę niezwykle młodą, osoby do 30 roku życia stanowią ponad połowę całej populacji, najwięcej jest osób w wieku 10-19 lat. Romowie w większości zamieszkują tereny miejskie, zaledwie ok. 400 osób mieszka na wsi. Największy odsetek Romów mieszka w Wilnie – ponad 38% (814 osób). Kolejne miasta (i ich okolice) zamieszkiwane przez Romów to: Kowno (23%, tj. 482 osoby), Szawle (11%, tj. 224 osoby), Mariampol (10%, tj. 214 osób) oraz Poniewież (7%, tj. 145 osób)³¹. Najbardziej znanym osiedlem romskim jest położone na przedmieściach Wilna Kirtimai (tradycyjnie nazywane Parubanką lub znacznie częściej określeniami o zdecydowanie negatywnej konotacji: „tabór“ lub „tabór cygański“). Mieszka tam ponad 400 osób, z których połowa to dzieci³².

Nieznaczny, w odniesieniu do ogółu populacji, odsetek Romów na Litwie nie pozostaje jednak w cieniu uwagi publicznej – informacje, szczególnie na temat wileńskiego osiedla Kirtimai, pojawiają się często, praktycznie zawsze w negatywnym kontekście, na tle licznych afer kryminalnych (głównie związanych z handlem narkotykami lub przestępstwami popełnianymi na terenie osiedla przez osoby uzależnione). Afery te wykorzystują media litewskie, kształtując wyjątkowo negatywny wizerunek litewskiego Roma. Ta grupa etniczna bardzo rzadko ukazywana jest w pozytywnym kontekście: bardzo rzadko pisze się o ich dziedzictwie kulturowym, działalności, czy oddolnych inicjatywach, w ogromnej większości przypadków przekaz ma charakter negatywnej stereotypizacji i stygmatyzacji. W tekstach oficjalnych używany jest termin „cygan”, Romowie na zdjęciach przedstawiani są jako osoby ubogie, żyjące w niedostatku, zajmujące się działalnością przestępczą³³. Większość artykułów przedstawia Romów w negatywnym kontekście – jako kryminalistów, szczególnie producentów i handlarzy narkotyków (przede wszystkim bardzo złej jakości heroiny), ze szczególnym akcentem na pochodzenie i miejsce zamieszkania – osiedle Kirtimai. W opisach tej grupy przeważają określenia: „cyganie”, „tabór”, „szalony”, „obozowisko”, „głośni”³⁴. Według obserwacji Centrum Badań Etnicznych, Romowie pozostają najmniej lubianą grupą społeczną na Litwie³⁵.

³¹ *Program integracji Romów w społeczeństwie litewskim w okresie 2015–2020*, http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/roma_lithuania_strategy2_lt.pdf [dostęp: 28.08.2016].

³² Giedrė Trapikaitė, *LŽTC vadovė: pažinę romus, suprastume – jie žmonės, kaip ir mes*, http://www.lrt.lt/naujienos/kalba_vilnius/32/34826#wowzaplaystart=10685000&wowzaplayduration=1367000 [dostęp: 28.08.2016].

³³ Media4change, *Romų vaizdavimo rekomendacijos*, <http://www.media4change.co/lt/publikacijos/romu-vaizdavimo-rekomendacijos/> [dostęp: 26.08.2016].

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Su romais dirbančios organizacijos: atėjo laikas romų integracijai*, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-03-25-atejo-laikas-romu-integracijai/79371> [dostęp: 29.08.2016].

Głos i opinie przedstawicieli społeczności romskiej stanowią zaledwie 5% wszystkich źródeł wykorzystywanych w tekstach medialnych, a więc grupa ta pozostaje niema i bierna w kształtowaniu o sobie opinii publicznej.

Według dyrektora instytutu badań naukowych „Eurofound”, socjologa Tadasa Leončikasa, marginalizacja Romów na rynku pracy, w dostępie do usług publicznych i edukacji, pogłębia izolację i utrudnia integrację³⁶. Badacz twierdzi, iż powszechna opinia, że Romowie sami nie chcą się integrować, jest mitem. Z badań wynika, że Romowie chcą, aby ich dzieci chodziły do szkoły wraz z innymi uczniami, pragną też znaleźć pracę³⁷. Dane te potwierdza doktor nauk społecznych Vita Petrušauskaitė, według której umiejętność czytania i pisanie są postrzegane wśród Romów jako nadzieja na lepsze życie, analfabeci są przedmiotem kpin i braku szacunku³⁸. W chwili obecnej podstawowe wykształcenie nie jest już problemem wśród litewskich Romów, większe wyzwanie stanowi kontynuacja edukacji na poziomie średnim i wyższym³⁹. Ponad połowa osób dorosłych nie ma nawet wykształcenia średniego, zdarzają się wciąż przypadki analfabetyzmu a romskie dzieci, szczególnie poza głównymi ośrodkami miejskimi, wciąż trafiają do szkół specjalnych⁴⁰. Należy pamiętać, że młodzież to największa grupa wiekowa pośród Romów, jej edukacja zasługuje zatem na szczególną uwagę, dlatego też tak ważnym wydaje się stworzenie szkoły wieczorowej dla tej społeczności oraz systemowego wsparcia uczniów na każdym poziomie nauczania przez instytucję romskiego asystenta nauczyciela. Najnowszy Program Narodowej Strategii Integracji Romów obejmuje lata 2015–2020 i jest koordynowany przez Departament ds. Mniejszości Narodowych. Głównym priorytetem, zgodnie z zaleceniami Komisji Europejskiej, pozostaje zapewnienie równego dostępu do edukacji, opieki zdrowotnej, zakwaterowania oraz równych możliwości na rynku pracy. Kolejnym zadaniem jest budowanie dialogu i promowanie współpracy międzykulturowej oraz zwalczanie wszelkich objaw dyskryminacji na tle etnicznym.

Podstawowe problemy litewskich Romów związane są z brakiem zatrudnienia, tragicznymi warunkami mieszkaniowymi, brakami w wy-

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

³⁸ Simonas Bendžius, *Mokslininkė: į visuomenę integravęsi romai dažnai slepia savo tapatybę*, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/mokslininke-i-visuomene-integravesi-romai-daznai-slepia-savo-tautybe.d?id=63904084> [dostęp: 29.08.2016].

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tadas Lenočikas, *Romai: situacijos apžvalga*, Vilnius 2005, http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/TYRIMAI/Romai_situacijos%20apzvalga_2005.pdf [dostęp: 19.10.2016].

kształceniu na poziomie wyższym niż podstawowe. Głównym zarzutem, jaki należy postawić władzom (zarówno samorządowym jak i państwowym) jest brak dogłębnej analizy problemów, działania są chaotyczne, nieprzemyślane i powierzchowne, nie będące nawet próbą systemowego rozwiązania narastających napięć i problemów. Oczywiście nie jest tak, że cała wina leży po stronie administracji państwowej i polityków, sama społeczność romska bez wątpienia ma również wpływ na swój los, jednak pogłębiająca się marginalizacja z dnia na dzień utrudnia możliwości zatrudnienia czy zdobycia lepszego wykształcenia. Jak wykazały badania Instytutu Monitorowania Praw Człowieka ogromna większość Romów ma bardzo małe lub nie ma w ogóle możliwości polepszenia swoich warunków bytowych⁴¹.

Bodajże największy problem związany jest z warunkami mieszkaniowymi. Dotyczy to zwłaszcza położonego niedaleko wileńskiego lotniska osiedla Kirtimai, w opinii publicznej powszechnie znanego jako ośrodka produkcji i handlu narkotykami. Z jednej strony problemem jest brak alternatywy i długie kolejki po mieszkania socjalne, z drugiej strony sami Romowie nierzadko nie chcą się przeprowadzać, gdyż za mieszkania socjalne (prąd, wodę, kanalizację itp.) trzeba płacić. Nielegalnie stawiane „domy”, budowane głównie ze znalezionych na śmietniskach resztek materiałów budowlanych, niespełniające żadnych norm bezpieczeństwa, bez bieżącej wody, elektryczności a czasem nawet bez piecyka do ogrzewania zimą, są tańsze (lub nawet bezpłatne) w utrzymaniu niż jakiegokolwiek mieszkanie socjalne. Wileński samorząd niejednokrotnie próbował rozwiązać problem za pomocą buldożerów, ostatnia głośna akcja miała miejsce w 2012 r., kiedy to na polecenie władz stołecznego samorządu, w obecności kamer miejscowych telewizji, zburzonych zostało kilka zbudowanych nielegalnie cygańskich domów a kilka rodzin z dziećmi z dnia na dzień zostało bez dachu nad głową. Ostatniej zimy, w trakcie największych mrozów, Wodociągi Wileńskie (Vilniaus vandenys) odcięły wodę w hydrancie (z którego mieszkańcy osiedla korzystali nie płacąc rachunków za wodę), w wyniku czego grupa dzieci przestała uczęszczać do szkoły (bo nie miały się gdzie umyć).

4. ORGANIZACJE ROMSKIE NA LITWIE

Pierwsza pozarządowa organizacja romska została założona w 1992 r. (Wspólnota Litewskich Cyganów, która w 1996 r. została przekształcona we Wspólnotę Wileńskich Cyganów). Obecnie w litewskim rejestrze osób prawnych zarejestrowano aż 18 organizacji romskich, jednak faktyczną

⁴¹ *Ibidem*.

działalność prowadzi jedynie osiem z nich: Wspólnota Wileńskich Cyganów, Wspólnota Litewskich Cyganów „Cygańskie Ognisko” oraz jej oddział w Sołecznikach; Dom Integracji Romów, Sare Roma, Centrum Integracji Romów, Romane Women, Społeczność Litewskich Romów. Mniejszość romska ma własnego przedstawiciela w Radzie Wspólnot Narodowych przy Ministerstwie Kultury, który reprezentuje interesy Romów w zakresie kształtowania polityki względem mniejszości narodowych na Litwie. Obecnie przedstawicielką Romów w Radzie jest Božena Karvelienė.

Stowarzyszenie „Cygańskie Ognisko” zostało założone 20 czerwca 1997 r. Od początku organizacja bierze czynny udział w rozwiązywaniu problemów miejscowej społeczności romskiej, aktywnie współpracuje z samorządem Wilna, z Departamentem ds. Mniejszości Narodowych i Uchodźstwa (obecnie Departament ds. Mniejszości Narodowych), Fundacją Dzieci na Litwie⁴². Obecnym przewodniczącym Stowarzyszenia jest Josif Tyčyna.

Stowarzyszenie na przestrzeni kilku dziesięcioleci koordynowało wiele projektów i wydarzeń, promujących kulturę i tradycje romskie. W 1997 r. pierwszy raz w osiedlu Kirtimai zorganizowano imprezę *Ognisko w tabo-rze litewskich Cyganów* (lit. *Lietuvos čigonų taboro laužas*), które zdobyło szeroki medialny rozgłos i poparcie ze strony społeczeństwa litewskiego.

W 1999 r. stowarzyszenie zrealizowało projekt *Kształtowanie światopoglądu młodego Cygana* (lit. *Jaunojo čigono pasauliežiūros formavimas*). Celem projektu był rozwój młodych ludzi poprzez pielęgnowanie romskiej kultury, wielopoziomową integrację Romów na Litwie.

W 2001 r. „Ognisko cygańskie” zainicjowało nową stronę internetową www.roma.lt (przy wsparciu Ambasady Królestwa Zjednoczonych Niderlandów). Jest to jedyna litewska strona internetowa poświęcona kwestiom romskim.

21 sierpnia 2001 r. w miejskim parku Vingis zorganizowano obchody historycznego wydarzenia – 500-lecia przybycia Romów na Litwę. Wydarzenie miało uczcić rocznicę wydania przez króla Rzeczypospolitej Obojga Narodów Aleksandra Jagiellończyka dokumentu, który nadawał przywileje ówczesnym Romom swobodnego przemieszczania się w granicach państwa⁴³. W kolejnym roku Stowarzyszenie po raz pierwszy zorganizowało obchody Międzynarodowego Dnia Romów, poświęcone 1000-leciu przybycia Romów na kontynent europejski – *Roma Millenium*. 8 kwietnia 2004 r. odbyła się międzynarodowa konferencja (pierwsza tego typu na Litwie),

⁴² „Čigonų laužas”, <http://www.roma.lt/v2/index.php?aEoeAEOEigonA-lauAasaEoe> [dostęp: 28.08.2016].

⁴³ Lech Mróz (*op. cit.*, s. 48–49) podaje w wątpliwość autentyczność dokumentu – *przyp. red.*

która zrzeszyła bałtyckich i białoruskich liderów romskich oraz litewskich działaczy społecznych. W 2005 r. w parku Sereikišės (obecnie Ogród Bernardyński) odbył się Międzynarodowy Festiwal Folkloru Romskiego, podczas którego wystąpiły zespoły z Łotwy, Litwy i Estonii. Gośćmi honorowymi byli przedstawiciele łotewskiego Departamentu ds. Mniejszości Narodowych oraz łotewskich organizacji romskich, reprezentant estońskiego Ministerstwa ds. Oświaty, przedstawiciele szwedzkiego Ośrodka Kultury Romskiej i inni. Festiwal sfinansowały litewski Departament ds. Mniejszości Narodowych i Uchodźstwa, Samorząd m. Wilno, łotewski Departament ds. Mniejszości Narodowych, Ambasada Szwecji na Litwie. W 2007 r. na dziedzińcu wileńskiego Domu Nauczycieli odbył się kolejny festiwal folklorystyczny „Cygańskie Ognisko”, poświęcony 10-leciu działalności Stowarzyszenia. Brakuje niestety informacji na temat aktywności Stowarzyszenia w kolejnych latach aż po dzień dzisiejszy.

4. CENTRUM SPOŁECZNOŚCI ROMÓW

W 2001 r. Fundacja Dzieci Litwy (*Lietuvos vaikų fondas*) wraz z partnerami (Departamentem ds. Mniejszości Narodowych i Uchodźstwa, Samorządem m. Wilno, Stowarzyszeniem „Cygańskie Ognisko”) utworzyło Centrum Społeczności Romskiej. Dyrektorką placówki została Svetlana Novopol-skaja⁴⁴. Instytucja organizuje kursy języka litewskiego, wspiera edukację przedszkolną, prowadzi ośrodek opieki dziennej dla dzieci, realizuje programy zapobiegania przestępczości wśród dzieci i młodzieży, udziela socjalnego wsparcia dla romskich rodzin, wspiera rozwój kultury i tradycji romskich.

5. ŚWIETLICA ROMSKA *PADĖK PRITAPTI*

Niezwykle ważną organizacją jest świetlica romska, *Padėk Pritapti: pirmi žingsniai mokykloje* (‘Pomóż się dostosować: pierwsze kroki w szkole’). Inicjatywa ta została zapoczątkowana w 2009 r. poprzez Centrum Społeczności Romów, Litewskie Stowarzyszenie Sokołów (organizacja o podobnym charakterze do polskiego Towarzystwa „Sokół”), Szkołę Średnią w Naujininkai, Uniwersytet Michała Römera oraz dwoje socjologów: dr Tadasa Le-

⁴⁴ Fundacja Dzieci Litwy, *Kirtimų čigonų bendruomenės centras, Vilnius (2000 m. kovas – 2002 m. vasaris)*, <http://www.lvfi.lt/Page/view/id/31/text/Kirtim%C5%B3%20%C4%8Digon%C5%B3%20bendruomen%C4%97s%20centras> [dostęp: 29.08.2016].



Fragment osiedla romskiego na „Parubance”, Wilno (fot. N. Gancarz, 2016)

ončikasa i Aušrę Simoniukštytė. Trzon pracowników tworzą wolontariusze, którzy opiekują się poszczególnymi rodzinami, prowadzą warsztaty rozwijające umiejętności społeczne i lingwistyczne dzieci. Zajęcia początkowo odbywały się w Centrum Społeczności Romów w Kirtimai albo bezpośrednio u rodzin. W 2012 r. wsparcie finansowe Fundacji Jochnick umożliwiło poszerzenie zakresu działalności: zaczęto prowadzić stacjonarną świetlicę, w której co roku organizacja kształci ponad 15 nowych wolontariuszy, zatrudnia niezbędnych specjalistów, takich jak pracownik socjalny i psycholog. Obecnie świetlica jest dofinansowana przez Ministerstwo Oświaty i Nauki (poprzez subwencje dla konkretnej liczby uczniów na edukację nieformalną), Ministerstwo Opieki Społecznej i Pracy, Samorząd m. Wilna, Bank żywności, Ambasadę USA i inne.

Nie jest to jednak tylko i wyłącznie świetlica romska. Z 40 oficjalnie zarejestrowanych dzieci, 28 – to Romowie, pozostałe dzieci pochodzą z litewskich, rosyjskich oraz polskich rodzin. Wielokulturowa atmosfera sprzyja integracji dzieci, uczy tolerancji, otwartości na różnorodność świata.

6. DOM INTEGRACJI ROMÓW

W 2013 r. powstał nowy projekt, dofinansowany z funduszu Ministerstwa Kultury, *Dom Integracji Romów* (lit. *Romų integracijos namai*), którego głównym celem jest wspieranie kobiet i wzmocnianie ich pozycji w społeczeństwie romskim i życiu publicznym, a także angażowanie ich do działań społecznych poprzez promowanie tradycyjnych rzemiosł⁴⁵.

Ośrodkiem zarządza aktywistka romska Božena Karvelienė. Największym i najważniejszym przedsięwzięciem realizowanym w ramach projektu jest tkanie przez Romki makatek (kilimów), inspirowanych tematyką romską, ukazujących sceny z uroczystości, tradycyjnego romskiego wesela, pogrzebów, codziennego życia Romów. Projekt narodził się już w 2012 r., dzięki wsparciu Ambasady USA na Litwie i Ministerstwa Kultury. Kilkuosobowa grupa kobiet romskich przeszła szkolenie krawieckie, dzięki czemu powstają nie tylko ręcznie haftowane i wyszywane obrazy i makatki (eksponowane na wystawach m.in. we Francji i USA), ale także stroje estradowe dla miejscowych romskich zespołów muzycznych. Celem projektu było ocalenie od zapomnienia tradycji romskiego rzemiosła i jednocześnie umożliwienie miejscowym kobietom legalnego zarobkowania. W ramach



Wystawa Romani Art w Galerii UNESCO, prace Małgorzaty Mirgi-Tas, Wilno
(fot. N. Gancarz, 2016)

⁴⁵ Zob. http://ec.europa.eu/justice/discrimination/roma-integration/lithuania/national-strategy/national_lt.htm, [dostęp: 25.08.2016].

projektu powstała również strona internetowa, która miała umożliwić sprzedaż wytwarzanych przez nie produktów rękodzielniczych, niestety brak ciągłości finansowania projektu tymczasowo unieruchomił stronę – nie ma po prostu środków na jej administrowanie⁴⁶.

LITERATURA:

- BENDŽIUS S., *Mokslininkė: į visuomenę integruosis romai dažnai slepia savo tapatybę*, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/mokslininke-i-visuomene-integravesi-romai-daznai-slepia-savo-tautybe.d?id=63904084> [dostęp: 29.08.2016].
- GRIŠKAITĖ R., *Žvilgsnis į seniausiąją Lietuvos čigonų istoriją* [w:] VAITIEKUS S., *Čigonai Lietuvoje ir Europoje*, Tyto Alba, Vilnius 1998.
- LENOČIKAS T., *Romai: situacijos apžvalga*, Vilnius 2005, http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/TYRIMAI/Romai_situacijos%20apzvalga_2005.pdf [dostęp: 19.10.2016].
- MEDIA4CHANGE, *Romų vaizdavimo rekomendacijos*, <http://www.media4change.co/lt/publikacijos/romu-vaizdavimo-rekomendacijos/> [dostęp: 26.08.2016].
- MRÓZ L., *Dzieje Cyganów – Romów w Rzeczypospolitej XV-XVIII w.*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001.
- Program integracji Romów w społeczeństwie litewskim w okresie 2015-2020*, http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/roma_lithuania_strategy2_lt.pdf [dostęp: 28.08.2016].
- SIMONIUKŠTYTĖ A., *Lietuvos romų istorijos apžvalga*, http://www.upc.smm.lt/naujienos/diena/romai/Lietuvos_romu_istorijos_apzvalga.pdf [dostęp: 25.08.2016].
- Su romais dirbančios organizacijos: atėjo laikas romų integracijai*, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-03-25-atejo-laikas-romu-integracijai/79371> [dostęp: 29.08.2016].
- TOLEIKIS V., *Lietuvos čigonai Antrojo pasaulinio karo metais* [w:] TOLEIKIS V., *Lietuvos čigonai: Tarp praeities ir dabarties*, Garnelis, Vilnius, 2001.
- TRAPIKAITĖ G., *LŽTC vadovė: pažinę romus, suprastume – jie žmonės, kaip ir mes*, http://www.lrt.lt/naujienos/kalba_vilnius/32/34826#wowzaplaystart=10685000&wowzaplayduration=1367000 [dostęp: 28.08.2016].

⁴⁶ W chwili obecnej trwają rozmowy z galerią miejscowego sekretariatu UNESCO, w której realizowany był projekt *Romani Art. Sztuka polskich Romów. Dialogi kultur*, aby zorganizować niejako kontynuację projektu zainicjowanego przez Instytut Polski w Wilnie i Muzeum Okręgowe w Tarnowie i stworzyć tam wystawę najnowszych prac grupy z Domu Integracji Romów. Być może wpłynie to choć w minimalnym stopniu pozytywnie na obraz Romów na Litwie, a przede wszystkim na dalsze losy romskich kobiet.

Agneska Avin, Anna Pilarczyk-Palaitis

O RROMA DR-I LITUANIÀ. PERSPEKTÌVA DR-O NAKHIPEN,
ADADIVES THAJ AVILIPEN.

O Rroma save ziven dr-i Lituanià si len trin ververa grùpe: o lituanikane Rroma (Litovsk Romá), o latovikane Rroma (lotfítka Roma) thaj e Kotlari (kotliárai). I afiliàcia e Rromenqi kaj ziven upr-o maškärthan e Kaliningradeça nanaj bas dušlärdi, xod-akharde sär Fluks (Fliúki). O jèkhto Rroma kaj aresle zi k-o thana e Bare Dukatosqëre dr-i Lituanià šaj katar-i Polònia. Zi k-o palutno bažin e Polonia-qëro loki politika mamuj minoritetenþe dušles ulavdi katar-o tandar e adadivesutne Evropaqëro. Atòska dr-i Lituanià tordärði jekh mujali institúcia “Czigan Cubicularius”, kadalesqo mujalo katar o rromano khetanipen serel vaś-e “Rromenqo thagar”. O Bažin agorda k-o momènti kuti vestedër, pal-odova historikane ondimàta avutne sòfora pharedër zande e lituanikane Rroma. Pala 2-to Sasundalutno Maripen mudardo paše jekh trintorro maškär sa o Rroma kaj ziven sàs dr-o phuvã e Lituaniaqe. O Sovièto kaj zoral areslo, lila o than thaj bazorãkerda o rromano khetanipen – phangla e tradiciaqo kramipen dr-o nakhipen, zavarda te giravel dr-o kerdalinã andral aj hierarxiã. Akana o lituanikane Rroma achen maškär o butedër bisikle, marginalizatuime, integratatuime thaj kriminalizatuime grùpe socialne dr-i Lituanià.

Agneska Avin, Anna Pilarczyk-Palaitis

ROMA PEOPLE IN LITHUANIA.
PAST, PRESENT AND FUTURE PERSPECTIVES

Roma living in Lithuania belong to three different groups: Lithuanian Roma (Litovsk Romá) Latvian Roma, (lotfítka Roma) and Kotlari (kotliárai). Not fully explained is the affiliation of the Roma who live on the border with Kaliningrad calling themselves as Fluks (Fliúki). The first Roma arrived to the lands of the Grand Duchy of Lithuania probably from Poland. Until the last partition of Poland mild policy towards this minority clearly stood out against the background of contemporary Europe. In the then Lithuania evolved even the institution of “Gypsy superior”, whose representative, in contrast to the “gypsy king”, came from the Roma community. The Partitions ended a period of relative freedom, and the subsequent historical events more and more tragically experienced Lithuanian Roma. As a result of World War II was killed about 1/3 of the entire Roma population living in areas of Lithuania. Soviet forced settlement, as well as the experience of occupation, greatly weakened the Roma community – has broken the continuity of the tradition passed, it has been weakened adherence to internal orders and hierarchies. At the moment, Lithuanian Roma are among the worst-educated, most marginalized, the least integrated and one of the most criminalized social group in Lithuania.